

UN ALTAR EPIGRAFIC DIN FOSTA COLECȚIE A LUI VASILE URSĂCESCU DIN CURTENI, JUD. VASLUI

NICOLAE GOSTAR

În fosta colecție de prețioase obiecte arheologice (din epoci diferite), de monede, de vechi documente manuscrise, de vechi tipărituri și de vechi sigilii, care, în totalitatea lor, constituiau un adevărat muzeu, adunate cu multă răvnă și grijă de neobositul preot Vasile Ursăcescu din Curteni, jud. Vaslui¹, se găsea și un mic altar epigrafic, cu un text, bine păstrat, în limba latină și care, după cunoștințele noastre, a rămas nepublicat².

¹ Vasile Ursăcescu (1884—1949) și-a început cariera preotească și de învățător încă în anii anteriori primului război, în comunele Nalbant, Cataloi (jud. Tulcea) și apoi la Curteni (jud. Vaslui). După pensionare s-a mutat la București, unde moare în anul 1949, fiind înmormântat însă la Curteni, locul lui de baștină. A fost un pasionat cercetător al trecutului, atît prin lucrări scrise cit și în calitate de culegător de vechi relicve. Ca lucrări publicate, mai însemnate, amintim aici: *Monografia parohiei Nalbant din județul Tulcea*, Tulcea, Tipografia Dobrogea, 1908, 30 p. în 8°; *Monografia comunei Nalbant din județul Tulcea*, Tulcea, Tipografia Națională, 1910, 70 p. în 8°; *Istoria fostului schit Delenii din județul Vaslui*, Iași, Tipografia Națională, 1911, 39 p. în 8°; *Monografia schitului Brădicești din județul Fălciu*, Iași, Tipografia Națională, 1914, 48 p. în 8°; *Psaltirea slavonă 1577—1580. Comunicare bibliografică*, în *Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare*, Ser. 3, Tom. 3, Mem. 6, București, Cultura Națională, 1926, 187 p. + 3 reproduceri în 8°; *Istoria fostului schit Vovidenia din Huși*, Huși, Tipografia Corlăteanu, [1929], 46 p. în 8°.

² Cît timp, Vasile Ursăcescu a funcționat în comuna Nalbant, așa cum se indică în *Monografia comunei Nalbant*, p. 46—49 și fotografia unui colț din sala care adăpostea obiectele expuse, în colecție se găseau următoarele piese: topor de piatră din epoca neolitică; o urnă funerară „cu desene frumoase pe ea” și „plină cu oseminte carbonisate” (două urne distruse în timpul descoperirii); zece bucăți cărămizi romane; fragmente de vase „cu deseme”; un chiup antic; tuburi de conductă; zece vârfuri de săgeți de fier „dintre care una primitiv de tot lucrată”; obiecte mărunte de bronz, în majoritate romane; trei săbii de fier „dintre care una cu inscripție romană”; „15 bombe vechi de tun”; mineu slavo-român din anul 1698; acte vechi turcești; următoarele monede grecești și macedonene: cinci monede histriene din epoca autonomiei (2 agr.; 3 br.); o monedă din Efes (arg.); 2 monede de la Filip II al Macedoniei (1 arg., 1 br.); 4 monede de la Alexandru cel Mare (3 arg., 1 br.); 4 monede de la Lysimach

Altarul este lucrat dintr-un calcar ușor, de culoare gălbuie, prevăzut cu un mic capitel și cu o mică bază, de următoarele dimensiuni: lungimea 0,65 m; lățimea la capitel 0,45 m; lățimea la bază 0,44 m; grosimea 0,31 m; cîmpul inscripției 0,36 × 0,27 m. Capitelul la colțuri a fost prevăzut cu sculpturi în formă de acrotere. Deasupra capitelului se vede conturul unui cerc, cu diametrul de 27 cm, probabil baza unei

(arg.); următoarele monede romane republicane și imperiale: 1 denar cu lupoaica și gemenii; 1 denar L. Mescius Rufus; 1 denar Q. Fabius Labeo; 1 denar Mucius Carbo; 1 denar L. Trebanius; 1 denar Cn. Fabius; 1 denar L. Flaminus (*sic*) Cilo; 1 denar C. Vibius Pansa (an. 90); 1 denar L. Postumius Albinus; 1 denar M. Lucilius Rufus; 1 denar M. Fonteius; 1 denar M. Volterius; 1 denar M. Crepusius; 1 denar L. Rubrius Dossenus; 1 denar L. Farsuleius Mensor; 1 denar L. Papinus; 1 denar L. Satreius; 1 denar L. Roscius Fabatus; 1 denar A. Plautius; 1 denar C. Coelius Calvus; 1 denar L. Hostilius S. (*sic*); 1 denar C. Vibius Pansa (an. 43); 1 denar L. Livius Regulus (an. 43); doi denari de la Marcus Antonius (an. 31 cu legenda LEG XXX); 1 monedă br. de la Caius Antonius; o monedă de aur și un medalion de br. de la Cn. Domitius Ahenobarbus; 1 denar de la L. Livius Regulus (an. 9 î.e.n.); 1 monedă br. de la Octavian August; 1 monedă br. de la Nero Claudius Drusus iunior; 1 monedă br. de la Caligula; 1 denar de la Nero; 3 denari de la Galba; 1 denar și 1 monedă br. de la Vespasian; 1 denar de la Titus; 1 monedă br. de la Iulia Augusta (fiica lui Titus); 1 medalion br. de la Domițian; 1 monedă br. de la Nerva; 10 denari de la Traian; 1 monedă br. de la Pompeia Plotina; 1 monedă br. de la Hadrian; 1 monedă br. (?) de la L. Aelius Caesar; 1 denar, 7 monede br. de la Antoninus Pius; 4 monede br. de la Faustina I; 1 medalion br. de la Marc Aureliu; 2 monede br. de la Faustina II; 1 monedă br. (?) de la Annia Lucilla; 1 denar, 1 monedă br. de la Commodus; 1 denar, 3 monede br. de la Septimiu Sever; 1 denar de la Iulia Domna; 1 denar, 2 monede br. de la Geta; 1 ant. de la M. Opellius Diadumenianus; 1 ant. de la Iulia Maesa; 1 denar (sau ant.), 4 monede br. de la Sever Alexandru; 1 ant. de la Gordian III; 1 monedă br. de la Marinus Pacatianus; 1 ant. de la Decius; 1 monedă br. de la Gallienus; 1 monedă br. de la Salonina; 1 monedă br. de la Aurelian; 1 monedă br. de la Ulpia Severina; 1 ant. de la Probus; 1 monedă br. de la Maximianus; 1 monedă br. de la Galerius; 1 monedă br. de la Galeria Valeria; 1 monedă arg., 11 monede br. de la Constantin I; 1 monedă br. de la Crispus; 1 monedă br. de la Helena; 5 monede br. de la Licinius; 50 monede br. de la Constantin II; 18 monede br. de la Constans I; 2 monede br. de la Constantius Gallus; 1 monedă br. de la Iulian Apostatul; 23 monede br. de la Valens; 11 monede aur de la Theodosius I; 2 monede br. de la Honorius; 3 monede br. de la Arcadius; 2 monede br. de la Constantin III; 9 monede br. de la Constans III (?); următoarele monede bizantine: 1 monedă br. de la Anastasius I; 22 monede br. de la Iustinian; 19 monede br. de la împărăteasa Irena (an. 797—802); 23 monede br. de la Manuel I Comnenul (an. 1143—1180); 11 monede aur de la „Nicola Canabe” (an. 1204); următoarele monede medievale și mai noi: 1 monedă arg. de la Mircea cel Bătrîn cu legenda IO MRCIA VOEVO; 3 monede venețiene (1 aur, 1 arg., 1 br.) de la Giovanni Dandolo; 16 monede persane (8 arg., 8 cu.); 4 monede poloneze din anul 1590 (3 arg., 1 cu.); 1 monedă arg. spaniolă din anul 1717; 12 monede austriece din anii 1748—1816 (3 arg., 2 br., 7 cu.); 53 monede turcești din anii 1698—1860 (15 arg., 3 br., 36 cu.); 20 monede rusești din anii 1774—1812; 2 monede franceze, una din anul 1659, alta din anul 1857 (una arg., alta br.); 1 monedă engleză; 5 monede bulgare. După plecarea lui Vasile Ursăcescu din Nalbant, colecția a fost mereu sporită cu noi piese. Sintem informați, că în ultimul timp, în colecție se mai aflau, în afară de numeroase noi achiziții monetare (printre care ar figura și emisiuni «dacice»), o sabie «dacică», basoreliefuli romane de marmură, documente de cancelarie în limba slavonă și română, vechi tipărituri românești și vechi sigilii.

statui. Acum monumentul se găsește la Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, ajuns aici prin grija lui Gh. Melinte, fostul director al Muzeului din Huși.

Nu deținem nici o informație cu privire la locul de găsim al monumentului. Mai întâi, Vasile Ursăcescu a funcționat la Nalbant, în nordul Dobrogei, jud. Tulcea, și aici și-a îngrebat prima lui colecție de obiecte arheologice, provenite, în cea mai mare parte, de pe teritoriul acestei localități sau din împrejurimile imediate, după cum rezultă din inventarul publicat în monografia comunei, apărută în anul 1910³. Localitatea Nalbant figurează printre așezările cu ruine și descoperiri romane din nordul Dobrogei⁴. În cazul că altarul provine de pe teritoriul

³ V. Ursăcescu, *Monografia comunei Nalbant*, p. 7, 46—49.

⁴ *Tabula Imperii Romani* L 35 Bucurest, București, 1969, p. 52, „établissement rural : murs, céramique, fragments sculpturaux, monnaies (IIe—VIe siècles)”, unde însă nu se citează prețioasele informații din monografia lui V. Ursăcescu, *op. cit.*, p. 7, „în regiunea viilor cit și în platoul de alături s-au găsit în cursul timpului temelii de piatră bine legate între ele, o oală cu inscripție romană, 3 urne cu oseminte carbonisate, precum și un mare număr de oale cu deseme frumoase,

comunei Nalbant, sau din împrejurimi, atunci el a ajuns în colecție după anul 1910, data de apariție a monografiei. Din anumite informații, pe care nu am reușit încă a le verifica, Vasile Ursăcescu a funcționat apoi în localitatea Cataloi, tot în nordul Dobrogei, mai în apropiere de orașul Tulcea, unde a fost dusă și colecția. Această localitate figurează printre așezările cu descoperiri romane, dar, este la fel posibil, ca altarul să fi intrat în colecție din una din localitățile de pe malul Dunării dobrogene, cu probabilitate din nordul jud. Tulcea. Deținem însă informația, că plecând din Cataloi, Vasile Ursăcescu este numit preot la Curteni, jud. Vaslui (pe atunci în jud. Fălciu), ducând cu el și bogata colecție. Aici apoi, va funcționa pînă la pensionare, cînd se mută la București, unde va fi transportată și colecția, lăsînd la Huși numai altarul epigrafic.

bani romani din toate timpurile dintre care o majoritate o formează banii din timpul lui Constantin II Junior, fiul lui Constantin cel Mare ---. S-a mai aflat o piatră de marmoră sculptată în relief represintănd pe sfinții Constantin și Elena (sic)".

Monumentul a putut deci intra în colecție mai curînd în timpul cît Vasile Ursăcescu a funcționat la Nalbant sau la Cataloi și atunci, el provine din una din localitățile cu bogate urme romane din nordul Dobrogei, sau, a doua posibilitate, în timpul cît a funcționat la Curteni și atunci, ținînd seama de faptul că altarul nu era greu și deci ușor de transportat, putea proveni chiar din castellum sau din așezarea civilă de la Barboși — Galați, din sudul Moldovei. Dar oricum, mai degrabă altarul aparține provinciei Moesia inferior decît provinciei Dacia (în cazul că s-ar putea vorbi de posibilitatea aducerii din Transilvania sau din Oltenia), deși provincia Dacia a dat mult mai multe monumente mithriace decît partea răsăriteană a Moesiei inferior, adică Dobrogea⁵.

Monumentul și inscripția sînt bine păstrate, cu litere clare și bine imprimate, ceea ce permite a se citi cu ușurință următorul text (fig. 1), cu următoarea întregire :

INVICTO SACRVM
NICEPHORVS PR
GEMINO ET SE
ARAM POSVIT V
LIB SOL M

invicto sacrum
Nicephorus pr(o)
Gemino et se
aram posuit v(otum)
lib(ens) sol(vit) m(erito)

Literele egale și înalte de 4 cm ; în r. 1 ligatură V + M ; în r. 2 P (din NICEPHORVS) a fost scris ca și cum ar fi ligatură P + L, iar în r. 4 T ca și cum ar fi ligatură T + F ; uneori litera A lipsită de hasta orizontală ; cuvintele despărțite prin puncte sau frunze de iederă, dar nu peste tot.

Divinitatea, căreia i se închină altarul, este indicată numai prin adjectivul *invictus*. În cazul acesta, este de preferat *Sol invictus*, *deus Sol invictus*, care poate fi sau *Mithras*⁶ sau o divinitate solară orientală, în special syriană⁷. *Invictus* mai poate fi epitetul lui *Hercules*⁸ sau al zeului greco-egiptean *Serapis*⁹ sau al tracicului *Heros*¹⁰ sau al altei divinități¹¹. De cele mai multe ori însă, atunci cînd s-a putut stabili natura zeului, simplul epitet *invictus* indică pe *Mithras*¹² și acesta este cazul și în inscripția noastră. Ne-am putea gândi, eventual, și la *Heros*, care este bine cunoscut în inscripțiile grecești și latine din Dobrogea, dar acesta nu este încă bine dovedit numai prin simplul epitet *invictus*.

⁵ A se vedea M. J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, I, Haga, 1960, p. 273—368.

⁶ Forcellini, *Totius Latinitatis Lexicon*, s.v. *invictus*; *Thesaurus Linguae Latinae*, s.v. *invictus*; Et. De Ruggiero, *Dizionario Epigrafico*, s.v. *invictus*; M. J. Vermaseren, *op. cit.*, index.

⁷ G. H. Halsberghe, *The Cult of Sol Invictus*, Leiden, 1972, p. 41 și urm.

⁸ J. B. Carter, *De deorum Romanorum cognominibus quaestiones selectae*, Leipzig, Teubner, 1898, p. 46 și mai sus nota 6.

⁹ Nota 6.

¹⁰ CIL, III, 7 531, 7 592, 12 463 ; *Ann. Ép.*, 1962, 8.

¹¹ J. B. Carter, *ibidem*.

¹² M. J. Vermaseren, *ibidem*.

Credem apoi, că este imposibil să vedem în acest zeu *invictus* pe *Elagabal* din nordul Syriei, căci acesta este legat numai de prezența unității auxiliare din *Hemesa* și a populației venită împreună cu unitatea din această localitate, iar atât în Dacia, cit și în Moesia inferior, nu avem

încă dovedită o asemenea colonizare¹³. Rămâne deci a considera că *invicto*, din inscripție, să fie consecința unei abuzive laconizări a bine cunoscutei dedicații *Soli invicto Mithrae*; fiind vorba însă și de o divinitate adorată pe teritoriul antic al Dobrogei, cu un mic procent de probabilitate s-ar admite și *Heroi* (sau *Heroni*) *invicto*¹⁴.

Se poate spune, că textul epigrafic este corect redactat. Mai exactă și mai clară ar fi fost redactarea *Nicephorus pr(o) se et Gemino*, care este frecvent întâlnită, decât sinteza inversă, *Nicephorus pr(o) Gemino et se*. La fel este de observat că PR pentru *pro* este mai puțin uzitată într-o asemenea formulare.

Formulele de la sfârșit, deși nu dintre cele mai frecvente, sînt bine cunoscute în Moesia inferior. Găsim astfel: *aram posuit*¹⁵, *aram invicto posuit*¹⁶, *aram de suo posuit*¹⁷, *aram cum sigillo ex voto posuerunt*¹⁸, *aram posuit et votum s(olvit), v(otum) s(olvit) m(erito)*¹⁹, *posuit pro salutem sua et suorum --- de suo posuit aram*²⁰. Este de observat însă, că *aram posuit* nu aparține formulelor frecvente în dedicațiile mithriace²¹.

Dedicantul *Nicephorus* (scris corect cu PH în loc de F, cum apare uneori) este un antroponim grecesc răspîndit în lumea romană, iar *Geminus*, ca antroponim roman, nu prezintă nimic deosebit. Ultimul este cunoscut în Moesia inferior, chiar în Dobrogea, în special printre militari²². Condiția socială a celor doi, după nume, este mai curînd servilă²³

¹³ G. H. Halsberghe, *op. cit.*, p. 45—107, crede că prin *Sol invictus*, și chiar numai *Invictus*, trebuie să înțelegem în primul rînd pe zeul *Elagabal* din *Hemesa*. Dar acest zeu, cu numele însoțit de *Sol invictus*, este dovedit numai în Pannonia inferior, iar prezența lui aici este datorită unității *coh. I milliaria Hemese-norum c.R. sagittariorum*; despre această unitate a se vedea, în special, C. Cichorius, *RE-PW*, IV (1900), 295; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 142—146; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau* (Dissert. Bernenses, Ser. I, Fasc. 3), Berna, 1951, p. 176; F. Fülöp, *Intercisa* (Archaeol. Hungarica, S. N., XXXIII), Budapesta, 1954, p. 205—208; despre cultul lui *Elagabal*, limitat la Pannonia inferior, a se vedea opusculul lui Gy. Veidinger, *A keleti vallásak emlékei Pannoniaban*, Budapesta, 1930, p. 6—7, 12, 33 și monografia lui Z. Kádár, *Die kleinasiatisch-syrischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn*, Leiden, 1962, p. 19—22.

¹⁴ *Heros* apare ca *invictus* numai în Dobrogea (CIL, III, 7 531, 7 592, 12 463; D. M. Pippidi, *Acta Antiqua*, X, 1962, p. 219—223 = *Ann. Ep.*, 1962, 8) și lipsește în Bulgaria (G. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. Textband* (Dissert. Pannonicae, Ser. II, Fasc. 14), Budapesta—Leipzig, 1938, nu îl cunoaște și nici în *RE-PW*, VI, A (1936), 481—488, același autor nu îl înregistrează).

¹⁵ CIL, III, 7514 (= 778), 12 388.

¹⁶ CIL, III, 14 411; M. J. Vermaseren, *op. cit.*, nr. 2239.

¹⁷ CIL, III, 7 539.

¹⁸ CIL, III, 6 129 b.

¹⁹ CIL, III, 7 535.

²⁰ CIL, III, 12 494.

²¹ M. J. Vermaseren, *op. cit.*, cu *aram posuit*, nr. 1 027 (?), 1 484, 2 239; cu *ar* dar în alte formulări, nr. 1 046, 1 242, 1 243, 1 700, 1 744, 1 914, 2 169.

²² CIL, III, 6 178, 6 223.

²³ *Nicephorus* este întâlnit printre sclavii și libertii din provinciile dunărene (CIL, III, 1 865, 5 577, 12 590).

decît peregrină. Deci poate fi vorba de doi sclavi, fie din serviciul administrativ imperial, fie din serviciul unui particular, în cazul din urmă, doi *vilici* (?) sau *actores* (?) ²⁴. Relația dintre cei doi poate fi de rudenie, deci tatăl *Nicephorus* și fiul *Geminus* și atunci textul s-ar completa prin *Nicephorus pr(o) Geminio (filio?) et se.* Sau poate ca *Geminus* să fie subordonat în funcție lui *Nicephorus* și, în cazul din urmă, în inscripție s-ar înțelege *Nicephorus (servus?) pr(o) Geminio (conservo?) et se.* De altfel, sclavi, adoratori ai lui *Mithras*, sînt bine documentați în întreaga lume romană.

Pentru datarea inscripției, nu dispunem de criterii absolute. Formula *aram posuit*, care, deși nu este o raritate, nu este totuși dintre cele comune, ne îndreaptă mai curînd spre sec. II ²⁵ și mai puțin în sec. III ²⁶.

AUTEL ÉPIGRAPHIQUE DE L'ANCIENNE COLLECTION
DE VASILE URSĂCESCU DE CURTENI (DÉP. VASLUI).

R é s u m é

On a trouvé dans la collection de Vasile Ursăcescu un petit autel épigraphique provenu d'une localité inconnue du nord de la Dobroudja, ou de Barboși — Galatzi (au sud de la Moldavie), de toute façon, sûrement de Mésie inférieure.

Le texte épigraphique prouve que cet autel est plus tôt dédié au dieu *Mithras* qu'à une autre divinité désigné par l'épithète *invictus*. Par leur nom, on semble que *Nicephoros* et *Geminus* sont des esclaves impériaux ou des esclaves d'un grand seigneur du nord-est de la Mésie inférieure.

Après la formule *aram posuit*, on date le monument en II-ème siècle (note 25), et pas en III-ème (note 26).

²⁴ Ar fi posibil, ca *Nicephorus* și *Geminus* să fie administratorii unui *fundus* al unui distins proprietar, poate chiar un senator, care, uneori, își investeau capitalul în pămînturile dobrogene; în acest sens a se compara inscripția-altar CIL, III, 12463, de la *Tropaeum Traiani*, [*Hjeroni inv(icto) IAEHETAV vilicus L. (A)eli Marciani c(larissimi) v(iri) s(servus) e visu posuit.*

²⁵ CIL, III, 5121, (altar mithriac) *aram cum signo Lunae ex voto posuit*, din anii 160—170; CIL, III, 7514 (= 778) (altar închinat lui *I.o.m. (?)*, *Concordiae et Victoriae*) *aram posuit* anii 161—169; *Ann. Ép.*, 1960, 235 (altar închinat lui *Silvanus*) *aram posuit* din sec. II; *Ann. Ép.*, 1960, 96 (altar acefal) *ex visu aram posuit l(ibens) a(nimo)* 18 iul. 147; E. Vorbeck, *Museum Carnuntinum, Bad Deutsch-Altenburg*, Viena, 1972, p. 21 (altar închinat lui *I.o.m*) *ara(m) posu(it)* din sec. II; *Ann. Ép.*, 1961, 224 (altar închinat *dis deab. cons.*) *aram posuerunt l(ibentes) a(nimo)* anii 164—168.

²⁶ CIL, III, 12388 (altar închinat divinității *Aeterno*) [*a]ram po[s(uit)]* din sec. III.